

NIVELURI SUPERIOARE DE ORGANIZARE A RELAȚIEI INTERIOR — EXTERIOR ÎN LOCUINȚA POPULARĂ DIN GORJ

dr. CORNELIA BERINDAN

În studii anterioare am arătat că, una dintre problemele cheie ale arhitecturii contemporane, este aceea a relațiilor pe care omul, prin modul în care își realizează așezările, stabilește sau nu relații armonioase cu mediul natural, cu natura înconjurătoare. În aceste așezări locuința ocupă primul loc, întrucât este firesc ca, o așezare umană să nu poată fi concepută în afara procesului locuirii.

Urmărind acest domeniu al creației arhitecturale, sintem obligați să căutăm să cunoaștem și să înțelegem modul în care concepția poporului nostru se răsfrânge asupra legăturilor pe care omul le stabilește cu natura. Dragostea profundă pentru meleagurile țării nu este o afirmație gratuită; ea este cunoscută și recunoscută nu numai în viața de fiecare zi, dar și în creația populară, fie că este vorba de poezia populară sau de artele plastice.

Este deci firesc ca, în lucrările noastre, să ne concentrăm pe studiul modului în care meșterul anonim, popular, a legat interiorul locuinței sale de spațiul exterior, liber, de peisajul țării, fie că este vorba de munte, deal sau câmpie. În ultimii ani am aprofundat aceste aspecte pe care le-am sintetizat în expresia „RELAȚIA INTERIOR — EXTERIOR”.

Drept rezultat am arătat că, în lunga evoluție a arhitecturii populare românești, se poate urmări tendința de a deschide spațiul inițial-delimitat de cei patru pereți ai numărului minim de încăperi (una, cel mult două), ce alcătuiau cele mai vechi tipuri de locuință. Am arătat, de asemenea că, acest proces se materializează prin constituirea, în spațiul închis și sub acelaș acoperiș, a unui spațiu nou, cu calități

ambivalente, aparținând atât spațiului interior cât și exteriorului.

Odată apărut, ca legătură organică între ambianța interiorului (realizată la dimensiuni minimale în cele mai multe dintre cazuri) și spațiul exterior, complet deschis, acest spațiu bivalent s-a menținut, reprezentând una dintre trăsăturile fundamentale ale modului de locuire, ale modului de organizare a locuinței de pe întreg teritoriul țării, indiferent de denumirea pe care o poartă (prispă, tîrnaț, foișor, filegorie, etc.). Este deci evident că acest mod de rezolvare reprezintă expresia materializată a unei concepții privind așezarea locuinței în natură, concepție care ne este proprie. În ultimă instanță acest proces de dezvoltare de la interior către exterior reflectă caracterul deschis, profund optimist al poporului nostru, sensibilele sale legături cu natura înconjurătoare.

Geneza acestui spațiu : Literatura privind stadiul arhitecturii populare din țara noastră este deosebit de bogată. Ea cumulează date privind un număr enorm de mare de cazuri studiate, cu precădere în ceea ce privește valoarea sa estetică și etnografică. În ceea ce privește geneza spațiului de care ne ocupăm, informațiile sau discuțiile sînt limitate sau lacunare. Cercelările nu au putut preciza momentul istoric în care, între interior și exterior a apărut un element de tranziție și în acelaș timp de legătură. Publicații relativ recente, discutind trăsăturile fundamentale ale locuințelor dacice, arată că imaginile păstrate pe columna lui Traian sugerează, încă din acea perioadă, existența unei prispe.

Cazurile în care aceasta lipsește din locuințele mai vechi sînt extrem de rare și se referă la :

— clădiri foarte vechi, peste 150—180 de ani ;

— clădiri extrem de modeste ca posibilități, cu dimensiuni și organizare spațială minimale (o singură încăpere cumulînd toate funcțiile) ;

Esențială este însă — în contrast cu aceste cazuri izolate — evoluția procesului de locuire care a condus la generalizarea acestui spațiu în toate regiunile țării.

Aspecte studiate în lucrările precedente : În lucrările anterioare am studiat — cu precădere — modul de organizare a spațiului cu variantele sale atât de numeroase atât pentru spațiul de tip galerie — prispă, pridvor, tîrnaț — cât și

ale combinațiilor sale cu foișorul și cu elementele accesului principal în locuință.

În mod deliberat nu am tratat valoarea estetică, ca și modul de obținere a expresiei arhitecturale, cu aspecte extrem de complexe și care -- în țara noastră -- se ridică la un nivel artistic greu de depășit.

S-au analizat însă, oferta multiplelor posibilități funcționale pe care spațiul interior-exterior o realizează și relațiile pe care acesta le constituie între om și mediul înconjurător.

Scopul lucrării de față : În lucrarea de față ne propunem să adâncim -- într-o viziune unitară -- atât aspectele funcționale arhitecturale ale relației, cât și problema obținerii unei expresii arhitecturale de valoare artistică superioară.

Acest mod de abordare este posibil, întrucît spre deosebire de lucrările anterioare -- ne limităm la o singură zonă de valoare etnografică deosebită, cea a Gorjului.

Caracteristicile zonei gorjenești : Această zonă posedă câteva „date” geografice și istorice care, îngemănate, au permis dezvoltarea unei arhitecturi cu trăsături proprii :

1) Frumusețea și armonia deosebită a cadrului natural, el însuși un spațiu de trecere, dar și de legătură între peisajul montan și cîmpia oltenească.

2) Varietatea posibilităților de cultivare a pămîntului, existența unor pante divers orientate, care au permis, la rîndul lor, o orientare diversă a așezărilor și locuințelor.

3) Prezența istorică îndelungată a unor așezări umane cu trăsături specifice -- obștile libere de țărani moșneni.

Drept urmare a acestor condiții, „Gorjul apare ca ținutul românesc cu cea mai mare densitate a așezărilor moșnenești” / /. „Obștea țărănească liberă, necotropită nici de boieri, nici de domnie, a dezvoltat, de-a-lungul secolelor, o admirabilă organizare teritorială, în care vatra satelor, ca și construcțiile erau privite într-o viziune de ansamblu, unitară. De aici impresia de ordonare riguroasă a satelor gorjenești”” / /.

4. Alături de acestea prezența pădurilor bogate în întreaga regiune subcarpatică a asigurat materialul de construcție -- pe care prin tradiție -- meșterul anonim știa să-l prelucraze și pentru care cîștigase experiență.

Existența și variantele de organizare spațială a relației interior-exterior în zona Gorj : În această zonă spațiul de legătură interior-exterior este **omniprezent**. El poate fi întâlnit chiar și la cele mai simple construcții, asociat cu locuința cu o singură încăpere. Poartă numele de prispă — denumire mult răspândită în zona de sud a țării.

Cercetările au evidențiat — pe lângă omniprezența sa și **varietatea**, extrem de mare, a soluțiilor prin care el se articulează cu spațiul interior, varietate care poate merge până la modificări de nuanțe pentru fiecare exemplar de locuință în parte.

Omniprezenței și varietății se adaugă o a treia trăsătură ce caracterizează locuința și spațiul de trecere al acesteia și anume, un grad mare de **adaptabilitate** la nevoile fiecărei familii. Unul dintre marii arhitecți, R. Neutra, susținea că adaptabilitatea fiecărei locuințe la nevoile familiei pe care o va găzdui, reprezintă una dintre valențele „mari” în sensul de „mare calitate”.

Nivelul ridicat pe care această trăsătură (proprie, într-o oarecare măsură, întregii arhitecturi populare) l-a atins în Gorj, se datorește și obiceiului ca, fiecare casă de locuit să fie construită de proprietarul său cu ajutorul microcolectivității familiale, a rudelor etc. Se realizează, astfel, o entitate alcătuită din variațiuni și nuanțe spațiale și de articulare spațială care îmbogățește și ridică valoarea arhitecturii anonime a zonei.

O altă trăsătură a spațiului de legătură interior-exterior o constituie **plurifuncționalitatea** acestuia. Dacă, așa cum am arătat, valoarea sa funcțională este evidentă în toate regiunile țării, în zona Gorj — prispa și foișorul — au fost utilizate complex și intens, de-a-lungul ciclului diurn. Înainte de toate el oferă protecție în tot timpul anului împotriva ploii, zăpezii sau soarelui; omul se află în interior și în exterior, în același timp; acest caracter ambivalent este accentuat în zonă prin alte funcțiuni:

- aici se doarme în timpul sezonului cald,
- aici se păstrează vasul cu apă de băut și cănița „de toată ziua”.
- aici se dă de mâncare păsărilor de curte,
- aici se supraveghează gospodăria,
- aici se aerisesc și se scutură „țoalele”,

— aici se expune zestrea fetei de măritat cu întreg conținutul ei de cusături artistice.

— aici se coase sau se țese (dacă spațiul foișorului o permite);

— de aici se duce dialogul cu vecinii sau cu cunoștințele ce trec prin fața gospodăriei,

— aici, la prima oră a dimineții, se desfășoară acel dialog intim cu „starea vremii” care condiționează, de multe ori, starea de spirit a fiecăruia sau chiar programul de muncă al zilei.

Această „deschidere” a procesului de locuire către exterior este una dintre cele mai interesante trăsături ale spațiului-relație interior-exterior.

Materialele de construcție cu ajutorul cărora se obține delimitarea spațiului respectiv reprezintă o altă trăsătură dominantă. Înainte de toate este lemnul de stejar, de fag, mai rar de brad la casele cu un singur nivel; lemnul și lemnul tencuit și piatra la casele cu două niveluri. Este evident că lemnul prin punerea lui în operă și prin utilizarea sa generalizată este materialul ce asigură caracterul unitar al acestei arhitecturi.

Un loc aparte îl ocupă, în existența prispei gorjene, **tratarea ei plastic-arhitecturală** prin cioplirea artistică în lemn a elementelor ei componente. Dintre acestea stâlpii portanți constituie performanțe ale rezultatului expresiv.

Intr-o primă concluzie se poate aprecia că omniprezența, varietatea, adaptabilitatea, plurifuncționalitatea, unitatea materialelor de construcție și valoarea plastic arhitecturală excepțională constituie trăsăturile fundamentale ale portretului spațiului de legătură interior-exterior în cadrul locuinței gorjenești.

Pentru cunoașterea și înțelegerea adâncită a mecanismelor prin care se ajunge la alcătuirea ansamblului ce constituie materializarea relației interior-exterior, este necesară analiza lor pentru cele două mari categorii de locuințe — casa joasă și casa înaltă (cu 2 niveluri).

Analiza se poate referi la: — numărul de laturi prin care se obține articulația dintre spațiul închis și prispă; — raportul dintre nivelul solului, nivelul prispei și nivelul încăperilor închise de locuit; — amplasarea intrării în raport cu spațiul prispei și cu fațada casei; — raporturile dintre elementele portante și cele purtate.

Casa joasă : Spre deosebire de casele din alte zone și de casele cu două niveluri, casa joasă din Gorj se racordează cu prispa pe o singură latură, cea cu intrarea. De obicei orientată spre sud, ea reprezintă și fațada principală, la rîndul ei orientată spre accesul major în curtea gospodăriei.

Am menționat, la începutul lucrării, asocierea prispei cîntar cu locuințele cele mai simple, cu o singură încăpere. Această asociere îmbogățește mult întreaga construcție, amplificîndu-i mult posibilitățile de locuire.

Casele cu o singură încăpere și celar sînt ocrotite, și ele, de prispă, ca în cazul vechii locuințe din Novaci (1860). Cu atît mai mult se întîlnesc prispele ample cu intrare avînd uneori un caracter monumental, fiind situate în ax. Spre deosebire de alte regiuni, accesul lateral (în prelungirea prispei) este rar întîlnit. Stîlpii prispei se sprijină sau pe talpa casei sau pe scîndura lată care mărginește partea superioară a balustradei. Grosimea stîlpilor și modul lor de tratare variază mult, cioplirea lor constituind vîrfurile tratării ornamentale a întregii clădiri. Frontul prispei este încheiat — la partea superioară de grînda „frunțar“, în unele cazuri și ea bogat decorată.

Raportul casei cu solul și rezolvarea acestuia : Modul în care clădirea își face desprinderea de solul pe care este așezată generează o expresivitate aparte și a preocupat și pe marii arhitecți ai lumii moderne. Raportul cu solul se exprimă prin diferența de nivel la care se află primul nivel locuibil. Casa joasă este puțin ridicată de la sol, atît cît se realizează prin tălpile de lemn. Accesul la nivelul prispei este rezolvat prin trepte simple din lemn masiv, prinse între cele două grinzi laterale, fără nici un fel de fundație. Senzația de spațiu liber absolut este dată și de lipsa parapetului. Ideea de protecție apere — în care, neprotejată lateral, „scara de acces“ este protejată la partea superioară prin prelungirea acoperișului în polată și sprijinirea ei pe doi stâlpi laterali. În unele cazuri protecția ia amploare prin închiderea laterală creîndu-se un adevărat corp nou de clădire ca în cazul vestitei locuințe a lui Antonie Mogoș, azi în muzeul satului din București. În lucrările mai noi, protecția se extinde și prin închiderea parțială, pe o latură a prispei, fie că ea se realizează în lemn sau, în cazul caselor recente, în zidărie de cărămidă.

Casa înaltă — cu două niveluri : Niveluri cu adevărat superioare de organizare atinge relația interior-exterior în casa

Înaltă gorjenească rezultată din supraînălțarea parterului peste pivniță sau din realizarea efectivă a locuinței pe două niveluri. Spațiul interior-exterior posedă alte proporții. Se înregistrează — în primul rînd — tendința de lărgire a galeriei prispei, ca și cazuri în care această galerie se articulează cu spațiul interior mult mai generos — respectiv pe două din laturile locuinței. În plus, apare un al doilea spațiu deschis cu proporții aproape de pătrat, cel mai adesea deasupra intrării la pivniță. Odată cu amplificarea sa, se lărgeste și gama funcțiunilor aici se poate lua masa și se pot primi oaspeții în timpul verii. Se complică și modul de acces la etaj, variind poziția scării ce poate ajunge direct în prispa de la etaj sau este adăpostită într-un spațiu independent care se aliniază la unul dintre fronturile casei sau se orientează perpendicular, debușînd într-un fel de balcon. Nu odată prispa de la etaj este constituită în consolă obținîndu-se imagini de un pitoresc excepțional. Prispa și foișorul de la etaj constituie elementele spațiale cele mai bogat decorate din întreaga locuință, evidențiîndu-se, și prin aceasta, rolul primordial pe care spațiul interior-exterior îl are în procesul, de locuire în zona Gorj.

Valențele plastic-arhitecturale : S-a scris mult despre valoarea artistică a decorației despre proporțiile armonioase și simțul plastic al creatorului popular așa cum se oglindește el în locuința anonimă din țara noastră. Nu vom insista asupra acestor aspecte. Vom menționa că opinia unor cercetători de înaltă calificare apreciază că, cităm : „...arhitectura gorjenească este purătoarea celui mai dezvoltat sistem decorativ în cadrul arhitecturii populare românești... decorul de lemn cioplit din această parte a Olteniei reprezintă o culme... Varietatea și strălucirea decorului gorjan nu sînt însă egalele nicăieri...”.

De aici o a doua **CONCLUZIE MAJORĂ** și anume că, rezolvarea relației interior-exterior a atins în Gorj, cel mai ridicat nivel funcțional, artistic și arhitectural.